

Лілія БІЛОУСОВА,

заступник директора Державного архіву Одеської області,

кандидат історичних наук

НАДЗВИЧАЙНА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ УНР У ГРЕЦІЇ: ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА ЗА УКРАЇНУ НА СТОРІНКАХ АФІНСЬКИХ ЧАСОПИСІВ (1919–1920)

26 січня місія виїхала з Києва до Греції і 2 березня 1919 року прибула до місця призначення. Матушевський записав у своєму щоденнику: «Радість велика... Не сподівались вже достатись до Греції. ... День ясний, соняшний, теплий. Атени — з величезними руїнами Акрополя. І радісно, і сумно, і... страшно» [1, арк. 17].

Наступного дня голова провів першу нараду, де були визначені основні напрями роботи [2, с. 346–347]. Одним з початкових кроків було встановлення контактів із Міністерством закордонних справ, яке очолював Александрос Діамідіс в уряді Елефтеріоса Венізелоса. Це було нелегкою справою з огляду на те, що Українську Народну Республіку не було визнано.

Перший візит до МЗС відбувся вже 5 березня 1919 року і тривав годину. Прийом був ввічливим і привітним, але А. Діамідіс відмовився прийняти грамоту уряду Директорії до уряду Греції з поясненням, що не може цього зробити офіційно, поки не вирішиться справа про Україну на Паризькій мировій конференції. Разом з тим зазначив, що українські урядовці можуть розраховувати на традиційну гостинність Греції [2, с. 327; 3, с. 94–106].

Після цього візиту Ф.П. Матушевський узявся за складання документа для репрезентації України і вже 12 квітня Діамідісу було вручено «Меморандум, поданий Еллінському Королівському урядові Надзвичайною Дипломатичною Місією Української демократичної республіки» українською і французькою мовами. 8 березня відбулася аудієнція Ф.П. Матушевського в Афінського митрополита, який висловив надію, що самостійне політичне існування дасть Україні і незалежну церкву.

У квітні й травні Ф.П. Матушевський наніс візити до послів США, Англії, Італії, Франції, Румунії, Голландії, Бразилії і Персії та уповноважених у справах Іспанії і Бельгії [3, с. 33, 40]. У кінці червня до Афін прибула дипломатична місія Грузії, яка підтримала українців тим, що скрізь підкреслювала повну слухність українських домагань [2, с. 332].

Не вдалося Матушевському зав'язати відносин із сербським дипломатом. Він ухилився від зустрічі й розмов, посилаючись на незнання погляду свого уряду на українську справу. Але основним опонентом голови місії на дипломатичному фронті виявився Елім Павлович Демидов, князь Сан Донато — останній царський посол Росії у Греції. Після розпаду імперії він залишився в Афінах і хоча не займав офіційної посади, але продовжував представляти у Греції російських монархістів. 1 квітня у місцевій пресі з'явилося інтерв'ю Демидова щодо української місії, в якому він не раз ужив таких виразів, як «так звана Україна», «якась Україна». Звичайно, що після того Ф.П. Матушевський вважав неможливим йти навіть на так звану «випадкову» зустріч [2, с. 329–330].

Прибуття української місії до Греції не залишилося поза увагою грецької преси, яка поінформувала громадськість про цю новину. Щоправда, голову місії здивувала поява в одній з газет інтерв'ю з ним, якого Матушевський особисто не давав. В газеті було написано, ніби голова місії заявив, що Україні грецького війська не треба, а потрібна тільки технічна допомога. Тоді за умовою з Антантою, Греція готувала військовий десант для відправки на південь України, і греки висловлювали своє невдоволення. Загалом ситуація з налагодженням контактів з пресою потребувала обережності та вивчення усього спектра політичної орієнтації місцевих, іноземних часописів. Матушевський назвав першим і найтяжчим ворогом України повне незнання греками того, що таке Україна, український народ і які його справжні прагнення. Другим ворогом він уважав «свідомі ворожі сили», які заздалегідь подбали про формування упередженої думки грецької громадськості проти України «розпусканням брехливих відомостів і плеток, що так заподадливо виготовляє польсько-московська кухня. Україну й українців розмальовано й тут як “жидівсько-австріяцьку вигадку”, як большевиків другого сорту, а місію українську — як самозваних представників фіктивного уряду і фіктивної України» [2, с. 327; 3, 94–106].

На початку весни 1919 року Україна опинилася у центрі уваги європейської преси у зв'язку з обговоренням Мировою конференцією її подальшої долі. Про той драматичний період свідчать сторінки європейської преси, зокрема французької, англійської і грецької, які відобразили всю гостроту дискусій щодо здатності українського народу та його інтелектуальної верхівки утворити власну державу.

12 березня 1919 року один з найвпливовіших французьких часописів «Journal des debate» у № 71 розмістив передову статтю під

красномовною назвою «Українське питання» [4, арк. 207–208 зв.]. Для європейського читача історія України з початку російської революції уявлялася особливо заплутаною, тому передовиця починалася з переліку основних подій в Україні 1917–1919 років. Найновіша історія України очима французького редактора виглядала як ланцюг безкінечних змін влади, починаючи з листопада 1917-го, в результаті яких у 1919 році младоукраїнці на чолі з Петлюрою змусили Скоропадського зректися влади і зайняли Київ. Директорія була схарактеризована як опозиційна до Українського національного союзу, а її уряд, що послав у Париж делегацію на чолі з Сидоренком, — слабким. Окресливши ситуацію в Україні загальною туманну, навіть темну, газета висловлювала думку про те, що такий стан речей є почати помилкою союзників, які не зуміли взяти участі у подіях і навіть не доклали зусиль, щоб з'ясувати реальне становище. В Україну навіть не було відряджено анкетної комісії, а у Парижі довгий час взагалі не давали згоди на в'їзд української делегації до Франції.

Отже, газета «Journal des debate», що від 1789 року мала понад сторічний досвід інтелектуальної боротьби з монархізмом, відображала офіційну позицію Франції. Вона зводилася до того, що союзникам нема чого визнавати Україну, тобто розпад Росії. Оскільки Україна, якою її розумів уряд УНР, охоплює величезну територію від Галичини до Каспійського моря, її незалежність поверне без України до становища, в якому Росія була перед Романовими. Газета зверталася до читачів із закликом відбудови федеративної Росії, в якій Україна була б членом федерації. Погляд «Journal des debate» зводився до висновку, що це єдиний вихід, відповідно до інтересів Росії взагалі, до умов України зокрема і заспокоєння сходу Європи» [4, арк. 208]. Закликаючи Францію не бути бездіальною «із роззявленим ротом перед подіями», газета пропонувала вжити всіх заходів, щоб довести до згоди українців з росіянами, вважаючи першою умовою успіху обіцянку союзників визнати земельну реформу та місцеві свободи, другою умовою — порозуміння з українським урядом і допомогу йому в боротьбі з більшовиками, а третьою — приєднання до обіцянки самих росіян. Такою була офіційна позиція Франції — однієї з тих країн, що вирішували, бути Україні чи ні.

Інша французька газета, паризька «L'Humanité», опублікувала 4 березня 1919 року серію статей під загальним заголовком «Переговори з Україною», в яких висловлювала свою прихильність до більшовиків і зневажливо відгукувалася про політику уряду Директорії [5, арк. 74–87]. Основною темою було перебування франко-грецького експедиційного корпусу на півдні України і діалог Франції з С. Петлюрою. Посилаючись на повідомлення англійських часописів «Morning Post» і «Times» від 26 лютого про угоду Директорії з високим французьким ко-

мандуванням, «L'Humanité» виклала основні вимоги Петлюри: визнання суверенності Української республіки; участь у Мировому конгресі України як союзниці Франції; вільний доступ до всіх союзних держав політичним і економічним українським місіям; участь держав Союзу у витратах на війну з більшовиками; командування в операціях проти більшовиків і контроль над українськими залізницями лишається в руках українців. Спеціальна угода передбачала, що технічний французький персонал постачатиме необхідні матеріали українській армії. Після цієї інформації газета дала упереджені коментарі з низки питань.

У підзаголовку статті під красномовною назвою «Директорія без влади» різко критикували навіть евентуальну можливість укладення Францією угоди з українською Директорією, яку назвали хиткою представницею сепаратистського і антиросійського Національного союзу України. Наголошувалося, що Директорію «вигнали» з Києва більшовики і вона перемістилася у Вінницю, переживаючи тяжку кризу. Не залишилися поза увагою і внутрішні незгоди між українськими політиками, а саме оголошення С. Петлюрою поза законом В. Винниченка.

С. Петлюра безпідставно характеризувався комуністичною газетою як політик, який не мав реальної влади і вів подвійну гру в «антантофільство», витягаючи з наївної Франції мільйони, а умовляючись за кулісами з Німеччиною й Австрією.

Політику французьких генералів на окупованому півдні України газета назвала абсурдною і непослідовною. Франко-грецькому десанту довелося воювати одночасно і з гайдаками, і з більшовиками, поруч із білою армією. З цього приводу передовиця зазначала, що неможливо йти одночасно і з Петлюрою, і з Денікіним, «бо Петлюра є українець-сепаратист, ворожий поєднанню з Росією, чи буде вона більшовицькою чи ні, а Денікін є руський, великорос, що хоче знов утворити єдину Росію проти більшовиків і проти сепаратистів-українців. Не можна погодити ці дві політики». «L'Humanité» закликала уряд Франції відкликати експедиційний франко-грецький корпус через протести як самих солдат, так і громадськості. Підсумовувалося, що є тільки один вихід — замиритися з більшовиками і зректися всякого втручання в українські справи, оскільки воно засуджувалося всією російською демократією.

На ці публікації місія відреагувала статтею М. Левицького, який виступив опонентом «L'Humanité» [5, арк. 74–86]. Він зазначав, що у розбурханому морі політичних сил після Лютневої революції саме Центральна Рада була базисом влади в Україні — з'їзд більшовиків у грудні 1917-го провалився, а Рада втрималася. М. Левицький зауважував, що з цієї статті українцям корисною є насамперед гірка правда наших відносин з Росією: проти допущення України на Мировий конгрес будуть усі росіяни без винятку: і монархісти, як Сазонов та Денікін, і кадети, як Маклаков і Єфремов, і соціалісти всякої

масті, евентуально і більшовики з їхніми французькими друзями з L'Humanité на чолі.

Левицький звертав увагу читача на те, що до цієї правди «підшилася» й брехня щодо нібито виманих Україною французьких мільйонів: на думку автора, вони існували тільки в бурхливій фантазії співробітника «L'Humanité». Звинувачення ж українців в укладенні Берестейського миру знайшло об'єктивне пояснення: коли більшовицька орда залила Україну, руйнуючи і грабуючи дорогою все, то жодної реальної допомоги Франція й Англія не могли дати Україні, і вона мусила шукати реальної підмоги у німців, бо більше ніде було її взяти. І тому не можна звинувачувати українців за мир із німцями, бо це було *malum necessarium*, робилося в становищі необхідної самооборони.

Левицький намалював грецьким читачам надзвичайно тяжке становище України, оточеної ворогами, що зазіхали на її багату територію, без матеріальної, навіть моральної підтримки сильних держав-переможців.

Значну частину статті автор присвятив історичному минулому і характеристиці особливостей українського народу, який на 90 відсотків був дрібним хліборобом, відзначався індивідуалізмом і фанатичною прив'язаністю до свого клаттика землі. Ще в XVII столітті, коли в Європі ще панував принцип монархізму і поневолення «трудящих» мас, вільні українські козаки мали демократичну республіку. Одвіку цей народ страждав як від аристократичної Польщі, так і від деспотичної Московщини. Але за період вікової неволі він не втратив своїх характерних прикмет: індивідуалізму, любові до свободи і демократичного ладу, не втратив свого національного обличчя, звичаїв, мови і культури [5, арк. 74–86].

Левицький підбив підсумки тим, що в Росії є тільки дві сили — більшовизм і реакція, які бажають знищити одна одну, і з жодною з них Україна іти на федерацію не може. Мiroва конференція ж має задуматися над тим, чи варто відновлювати мозаїку націй колишньої Росії тоді, коли свідомі національні сили вже заявили про свою волю до свободи.

На підкріплення цієї тези 14 липня 1919 року, у День 130-ї річниці взяття Бастилії та перемоги Французької революції, Ф. Матушевський направив до МЗС Франції вітальну телеграму від України: «В цей славетний день національного свята усього цивілізованого світу, що прийняв од великої французької революції високі ідеї вільності, рівності й братерства, Надзвичайна Дипломатична місія до Греції Української республіки, яка домагається справдити ідеї Великої Революції в незалежній Україні, приносить через Вас, пане Charge d'affaires, свої найщиріші привітання й побажання всьому найкращого почесній французькій нації, поборниці прав поневолених народів» [6, арк. 11].

Весною 1919 року почалася греко-турецька війна. 15 травня грецькі війська висадилися в Ізмірі (Смірні), де грецьке населення становило понад 60%. Того ж дня Ф. Матушевський надіслав Прем'єр-міністрові

Е. Венізелосу і Міністрові закордонних справ А. Діомідісу вітального листа з приводу приєднання Смірни [6, арк. 1, 2–5].

За п'ять місяців діяльності Ф. Матушевський досяг помітних успіхів у контактах із засобами масової інформації. 20 серпня 1919 року він відправив Міністрові закордонних справ УНР доповідну записку із детальною характеристикою місцевої преси. Він зазначав, що за півроку сталися значні зміни у взаємовідносинах із грецькими часописами. Так, у березні преса зустріла українських дипломатів з цікавою обережністю. Місія також не могла розвинути свою діяльність у цьому напрямі через дві причини. По-перше, під час аудієнції Матушевського у заступника Міністра закордонних справ Греції українському дипломатові було висловлено побажання тимчасово з цим почекаати. По-друге, під час того першого офіційного візиту Матушевського Прем'єр-міністр Греції Е. Венізелос і Міністр закордонних справ А. Діамідіс перебували поза межами Греції і уряд не мав чітких інструкцій щодо української справи. Тому спочатку місія не зверталася до газет, не бажаючи ставити уряд у прикре становище. Перш ніж почати співпрацю, варто було проаналізувати політичне забарвлення і орієнтацію кожного з органів преси та їхній вплив на грецьку громадськість.

Щоденні афінські часописи Матушевський розділив на чотири групи [7, арк. 190–191]. До ліберальної (венізелівсько-державної) преси було віднесено вранішні «Le Messager d'Athènes» («Афінський вісник»), «Elefteros Typos» («Елефтерос Тінос» — «Вільна преса»), «Patris» («Патріс» — «Вітчизна»), «Astir» («Астрі» — «Зоря») та вечірні «Ἑστία» («Гестія»), «Valkanikos Tahydromos» («Валканікос Тахідромос» — «Балканський Кур'єр»), «Εθνός» («Етнос» — «Нація»). Опозиційну (роялістську й контрвенізелівську) пресу представляли газети «Embros» («Емброс» — «Вперед»), «Politia» («Політія» — «Державність»), «Enosis» («Еносіс» — «Єднання»), «Pepithisis» («Пепіфісіс» — «Переконання»), «Neon Pneuma» («Неон Пневма» — «Новий Настрій»), «Αθιναϊκή» («Афінаїкі» — «Афінська»), «Astrapi» («Астрап» — «Блискавка»). Соціалістичними виданнями були «Rizospastis» («Різоспастіс» — «Радикал») і «Kinonia» («Кінонія» — «Громада»). Незалежною пресою вважалися «Nea Ellas» («Неа Еллас» — «Нова Греція»), «Αθινηί» («Афінеї» — «Атени»), «Acropolis» («Акрополіс»), «Neologos» («Неологос» — «Нове Слово»), «Progres» («Прогрес») французькою мовою. Афінську періодичну пресу представляли 7 основних видань: щотижневі «Еон» («Еон» — «Вік»), «Neoelliniki Epiθeopisis» («Неоелінікі Епіфеопісіс» — «Новогрецький Огляд»), «Parnasos» («Парнасос» — «Парнас»), «Numas» («Нумас»), «Mellon» («Меллон» — «Майбутнє»), «Plutos» («Плутос» — «Багатство»), «Ellas» («Еллас» — «Греція») та щомісячна «La revue de Grece» французькою мовою.

Тільки після місячного перебування в Афінах з'явилося перше інтерв'ю Ф. Матушевського в газеті «Elefteros Typos» — найвпливовішому і різносторонньому органі ліберальної преси і найповажнішій у Греції газеті. Подальша діяльність місії щодо ознайомлення грецької громадськості з українськими справами розвивалася досить активно у межах можливостей. Не маючи достатніх фінансів навіть на придбання друкарської машинки з грецьким шрифтом та на оплату роботи перекладача, Матушевський сконцентрував свої зусилля на підготовці статей у засобах масової інформації.

Станом на 20 серпня 1919 року можна було говорити про певні успіхи у справі знайомства греків з Україною — на сторінках грецьких часописів було опубліковано 123 інформації, статті та замітки. Матушевський систематизував їх за джерелами і за хронологією так [7, арк. 190–196]:

1) *статті та інтерв'ю голови місії (12)*: 2 інтерв'ю в газетах «Elefteros Typos» і «Kinonia»; 4 статті у шести номерах таких газет, як «Elefteros Typos» («Росія і Царьгород», 24 травня та «Українське питання», 15 червня), «Nea Ellas» («Большовики та Соціалізм», 27 і 28 червня) і «Neoelliniki Eniθεopisis» («Україна та Українці», 1–15 червня); 2 листи голови місії в газетах «Patris» та «Elefteros Typos», що спростовували неправдиві інформації; 2 вітальні телеграми Прем'єр-міністру Греції Е. Венізелосу, надруковані в «Le Messenger D'Athenes», 27 березня та «Εθνος», 26 березня; вітальна телеграма Прем'єр-міністру і Міністру закордонних справ Греції в «Nea Ellas» від 3 травня; привітання французькому послу від 14 липня.

2) *статті грецьких газет про Україну (14)*: «Велике питання» в «Elefteros Typos», 10 квітня; «Греція та Вкраїна» в «Nea Ellas», 25 і 27 травня; «Виява імперіалістів» і «Антибільшовизм України» в «Rizospastis», 25 травня; «Українізм та Соціалізм» в «Kinonia»; «Колхіда» в «Elefteros Typos», 29 липня; 4 статті французькою мовою в «Le Messenger d'Athènes» — 29, 30, 31 липня і 1/14 серпня; замітки грецьких газет «Acropolis» і «Astrapi» щодо статті голови місії «Росія та Царьгород», 25 травня; замітка газети «Elefteros Typos» з приводу заяви князя Голіцина щодо статті голови місії «Росія та Царьгород», 25 травня; замітки «Kinonia» від 25 червня та «Nea Ellas» від 27 червня на статтю голови місії «Соціалізм і Більшовизм».

3) *інформації, що з'явилися в грецькій пресі під впливом діяльності місії загальні*: нота Паризької делегації від 30 травня (газета «Patris», 9/22 червня); нота Міністра закордонних справ УНР Марголіна Директорові російських справ при Міністерстві закордонних справ Великобританії (газета «Astir», 28/11 червня). *Щодо війни з більшовиками*: «Бої біля Києва» («Nea Ellas» від 25/9 липня з «L'Homme Libre»); «Про "вкраїнського" Прем'єр-міністра Раковського (з заяви в "Temps" п. Шульгіна)» (часопис «Enosis» від 12/25 травня;

про захоплення Одеси Григор'євим («Astir», 6/19 липня з «L'Homme Libre»). *Щодо відношення України до Колчака та Денікіна*: про вбивство голови Кубанської ради Рябовола («Nea Ellas», 16/29 липня); про неможливість співробітництва національних військ з Денікіним («Nea Ellas», 25/9 серпня з «Temps»); заява генерала Драгомірова («Nea Ellas», 25/9 серпня з «L'Humanité»); про поїздки американського посла Моріса до Омська («Astir» 2/15 серпня). *Щодо війни з поляками в Східній Галичині*: «Nea Ellas», 26/9 липня з англійських часописів та 23/10 липня з «Nieuwe Rotterdamsche Courant»; «Astir», 6/19 липня з «Bund» № 279; резюме листа заступника голови української делегації у Парижі доктора В. Панейка Прем'єр-міністру Франції Ж. Клемансо в «Nea Ellas», 9/22 липня; стаття «Становище на Україні» з інтерв'ю посла пана Василька в «Journal de Genève» («Nea Ellas», 20/2 серпня; заява голови української делегації у Парижі Г. Сидоренка в «Temps», опублікована в «Nea Ellas» 25/7 червня; Постанова Ради Східної Галичини в «Elefteros Typos», 15 серпня; Постанова міжнародного соціалістичного з'їзду в Люцерні в «Elefteros Typos» і «Astir», 2/15 червня; про приїзд у Кам'янець французької місії «Elefteros Typos» і «Astir», 2/15 червня з «Petit Parisien»).

Ф. Матушевський, ознайомившись з грецькими часописами, повідомляв МЗС, що соціалістична преса в особі двох таких органів, як «Rizospastis» і «Kinonia», зайняла непримиренну позицію щодо української місії, оскільки за своїми поглядами підтримували більшовизм і його війну проти УНР. Разом з тим відзначив, що ця преса представляє невелику частину робітників Афін і Пірею і не має значного впливу на громадськість. Щодо інших ліберальних (урядових), консервативних (роялістських) та незалежних газет, то Матушевський вважав їх загалом прихильними до української місії, за виключенням тих часописів, які залежали від чужоземних та колишніх російських місій, що виступали проти незалежності України.

Федір Павлович звернув увагу на особливості місцевої преси та деякі аспекти взаємовідносин з нею української місії. Афініські газети, за його спостереженнями, переважно не були органами певних політичних кіл, а відбивали лише позиції директорів або видавців. Цим і пояснювалася значна їх кількість — до 30 щоденних, а також інформаційна упередженість. На жаль, місія не мала жодної можливості підтримувати оперативні зв'язки зі своїм Міністерством і іншими місіями, а тому отримувала відомості здебільшого через європейську пресу. Матушевський зустрічав значні перешкоди для розміщення у місцевій пресі повідомлень про наші національні справи. Заважала цензура під час військового стану у Греції, який був оголошений за місяць після прибуття місії. З огляду на такі обставини місцева преса повинна була «прислухатися до голосу Антанти» [7, арк. 196]. Саме цими особливостями голова місії пояснював той факт, що йо-

го стаття про події в Галичині, а також інші інформації про Західну Українську Республіку і режим поляків у ній так і не змогли побачити світ у Греції.

Влітку 1919 року з ініціативи архимандрита місцевої посольської російської місії почала виходити «Русская газета», яка стала рупором пропаганди ідеї єдиної Росії. Але, як зазначав Ф. Матушевський, «жодного успіху й впливу газета не має, починає завмирати і через короткий час вмере» [2, с. 334].

Загалом, на думку Матушевського, місія крок за кроком завойовувала певні позиції в інформаційному просторі, намагаючись використати для цього будь-яку нагоду, і набула симпатії преси і суспільства. Рішучим моментом для зміни думок людей і грецького уряду він сам вважав появу кількох редакційних нотаток про Україну в найбільш впливових органах преси. Особливо резонансною стала стаття голови місії «Росія й Царьгород» в газеті «Elefteros Typos» від 25 травня щодо виступу колишнього Міністра закордонних справ царської Росії С. Сазонова і публіциста-панслависта О. Брянчанінова про мандат Росії на Константинополь. Цю статтю відзначила майже вся незалежна преса, що викликало велике незадоволення представника колишньої російської амбасад.

Розглядаючи співпрацю із засобами масової інформації як найдієвіший засіб впливу на громадську думку, Матушевський повідомляв МЗС, що місія вже обмірковує справу про видання власного спеціального органу для оборони національної справи. Але цю ідею Федору Павловичу Матушевському не довелося реалізувати: 21 жовтня 1919 року після тривалої хвороби перший український дипломат у Греції пішов з життя. Місцеві часописи відгукнулися на цю трагічну подію щирими словами співчуття.

Тимчасове виконання обов'язків голови місії прийняв Модест Пилипович Левицький, який активно продовжив інформаційну боротьбу [8, арк. 7 зв.]. Він уважно відстежував політичні настрої греків, реакції на події у світі, зокрема їхнє ставлення до Росії. На його думку, багато чого змінилося на користь України — інтерес до неї поступово зростав, тоді як престиж «єдиної неділимої», з його погляду, почав падати. Цьому сприяли і нетактовні вислови офіційних осіб Росії щодо своїх апетитів на Понт і Царьгород, і насильницька мобілізація греків Маріуполя, Новоросійська та інших причорноморських міст до Добровольчої армії Денікіна. Чимало було й суб'єктивних причин. Так, Афіни стали притулком для багатьох біженців та емігрантів з Росії: тут осіли дезертири з денікінської армії, російські монархісти, просто авантюристи, які набули сумнівної слави «ресторанних героїв» і аж ніяк не викликали симпатій у грецької громадськості.

Перебуваючи в епіцентрі інтриг з боку російської амбасад, Левицький намагався додержуватися позиції витримки і формування

позитивного сприйняття українців різними верствами грецького суспільства. Він налагоджував особисті зв'язки і прислуховувався до порад греків, зокрема у справі поліпшення інформаційної діяльності. Саме греки порадили йому видавати не політичний бюлетень, а літературно-наукове «Revue» з політичним відділом.

Уважно проаналізувавши грецьку пресу, Левицький дійшов висновку, що з 47 афінських газет і журналів тільки 3-4 не продають себе майже одверто всякому, хто платить, і що їх мало хто й читав. Отже, необхідно було створити часопис, який знайшов би собі читачів серед інтелігенції, депутатів, парламенту, урядовців.

Незабаром в Афінах запрацювало власне пресове бюро, яке почало надавати місцевим газетам інформації про Україну двічі-тричі на тиждень. На думку Левицького, грецькі часописи їх дуже цінували, «бо брехні в них нема, і самі бігають за ними до нас». Крім того, місія підготувала довгоочікуваний «Греко-Український Вісник» («Revue Greko-Ukrainienne»), про що так мріяв Ф. Матушевський. Наприкінці 1919 року вийшло перших два номери [9, арк. 93, 107]. Левицькому вдалося заручитися підтримкою відомого історика і політичного діяча, професора Афінського університету Павлоса Каролідіса (Карлоглу), який подав у перший номер свою ґрунтовну статтю. Також надав свої твори для публікації Леонідас Павлідіс — один з найталановитіших молодих грецьких письменників. Попри гострі фінансові проблеми, майже чотири місяці «Вісник» вдавалося публікувати [9, арк. 37].

14 квітня 1920 року до Левицького звернувся з приватним листом з Берліна уповноважений «Українського видавництва у Катеринославі» і співробітник Всеукраїнського Кооперативно-Видавничого Союзу «Книгоспілка» Євген Вировий [4, арк. 83–84]. Влітку 1919 року йому довелося тривалий час перебувати за межами України через польський наступ на Галичину. Маючи трохи грошей, він інвестував їх у видання популярної історичної белетристики: 14 книжок для дітей побачили світ у Відні. Згодом справу довелося перенести до Німеччини з метою відновити роботу в Ляйпцигу. Вировий висловлював думку, що добре було б зібрати за кордоном по 1-2 примірникам найкращих творів світової дитячої літератури, усе перекласти, видати й привезти згодом на Вкраїну. Тому звернувся до Левицького із пропозицією взяти участь у серії «Бібліотека “Гостинці з чужини”» і дати кілька своїх праць, бажано белетристики, казок і книжок «характеру розумних розваг» [4, арк. 84].

Архів газетних публікацій, що відклався у діловодстві української місії, дає уявлення про те, наскільки Грецію цікавила Україна, що саме греки знали про події на сході, як висвітлювалися міжнародні події та якою була позиція країн Європи щодо долі України. З іншого боку, грецькі часописи стали полем політичних баталій між прихильниками та противниками незалежної України.

Що ж відбувалося на Україні від середини 1919-го до середини 1920 року і які події привертали увагу грецької преси?

У червні 1919 року Українська галицька армія під командуванням генерала М. Омеляновича-Павленка під натиском польської армії відійшла на кордон зі Східною Україною — до Збруча. Генерал вирішив з'єднатися з Дієвою армією УНР. Об'єднавшись, Галицька та Дієва армії у липні 1919 року розпочали спільний антибільшовицький похід на Київ. Але під Києвом зустрілися зі ще однією російською армією — білогвардійцями генерала А. Денікіна, який очолював збройні сили Півдня Росії.

Восени 1919 року Галицька армія та Дієва армія УНР були змушені вести війну на три фронти: проти червоних, білогвардійців та нейтрально-ворожих поляків. На початку грудня 1919-го Омелянович-Павленко став командувачем Армії УНР. Українські війська потерпали від страшної епідемії тифу. Утримати українців разом вже не було можливості. Галицька армія, щоб врятувати вояків, пішла на згоду з білогвардійцями. Дієва ж армія УНР опинилася в облозі під містечком Чудновим (тепер у Житомирській області), воюючи одна і проти більшовиків, і проти білогвардійців — та територія увійшла в історію під назвою «трикутник смерті». Командування військ УНР мало зробити вибір — продовжувати нерівну боротьбу на два фронти або об'єднатися з Галицькою армією і піти на компроміс з більшовиками. Дехто пішов на співпрацю з білими або більшовиками. Головний отаман Симон Петлюра та більшість політичного проводу УНР обрали третій варіант — перейшли на польську територію та інтернувалися.

Командувач Дієвої армії УНР В. Н. Тютюнник разом з генералом М. Омеляновичем-Павленком вирішили продовжувати боротьбу — переформувати армію у партизанські об'єднання, здійснити рейд українською територією через білих та червоних і навесні підняти повстання. 6 грудня 1919 року почався Зимовий похід п'яти тисяч бійців УНР, очолюваних Омеляновичем-Павленком, який замінив хворого на тиф Тютюнника на посаді командарма Армії УНР. У наступі на Київ їм вдалося прорвати фронт білих і вийти на Київщину, де бійці відпочили і були готові для подальшої боротьби. У лютому 1920 року почалися тяжкі бої з Червоною армією, яка тоді вже відтіснила білих на південь.

7 лютого Денікін здав Одесу більшовикам і подався до Криму. Тим часом у Варшаві С. Петлюра уклав із польським урядом мирну угоду, яка передбачала створити польсько-український військовий союз проти радянської Росії. Поблизу Кам'янця-Подільського та в Бресті-Литовському почали формувати нові українські дивізії. Армія УНР на чолі з Омеляновичем-Павленком за шість місяців Зимового походу пройшла 2500 км, 6 травня 1920 року перетнула лінію радянських військ і з'єдналася з польсько-українським фронтом.

Ось таким був перебіг подій, який знайшов яскраве відображення на сторінках грецьких газет. Воно не завжди відповідало дійсності, але свідчило про інтерес громадськості до ситуації на сході.

У нотатці «Петлюра у Варшаві» у «Nea Ellas» від 24 грудня 1919 — 5 січня 1920 року зазначалося: «Париж, 22 грудня, преса пише, що генерал Петлюра знаходиться у Варшаві у довгих переговорах з главою Польської держави генералом Пілсудським» [10, арк. 82].

«Elefteros Typos» від 24 грудня 1919 — 5 січня 1920 року у статті «Романовський проти Денікіна» інформувала читачів про розвал і невдачі антибільшовицької армії, відсторонення Денікіна від керівництва Добровольчими військами. Через чотири дні, 9 січня 1920 року, часопис цитував репортаж з «Nea Astrapi» про те, що Денікін і його уряд скинуті, а правління взяв у свої руки «Союз Відродження Росії» з генералом Романовським» [10, арк. 82]. Насправді ж інформація не відповідала дійсності. Тільки 22 березня — 4 квітня 1920 року А. Денікіна на посту головнокомандувача збройних сил Півдня Росії замінив генерал П. Врангель. Того ж дня Денікін разом зі своїм соратником, колишнім начальником штабу Добровольчої армії генералом І. Романовським відбув на англійському лінійному кораблі з Феодосії до Константинополя. По прибутті сталася трагедія — вранці 5 квітня 1920 року генерал Романовський був застрелений у будинку російського посольства у Константинополі поручиком М. Харузіним — членом таємної монархічної організації, який вважав Романовського масоном і головним винуватцем поразки Білої армії [11].

«Nea Astrapi» від 24 грудня 1919 — 6 січня 1920 року в статті «Українське питання» інформувала, що вся південно-західна Україна спустошена і там знаходиться тільки невелика армія українців. Білшовики не захопили Одесу, оскільки хочуть домовитися з українцями з питання визнання автономії України. Телеграма римського кореспондента сповіщала про підписаний договір між англійським урядом і Кавказькою Федерацією Грузії, згідно з яким англійці нададуть підтримку ідеї незалежності [10, арк. 81].

«Valkanikos Tahydromos» повідомляв 25 січня — 7 лютого 1920 року, що регулярна радянська Українська армія зайняла Одесу і порт [10, арк. 38].

Одним з гострих питань для дискусій та обговорень громадськості у Греції на початку 1920 року стало становище євреїв на території колишньої Російської імперії. 9/22 лютого 1920 року газета «Nea Ellas» розмістила статті професора Познанського університету (Польща) Р. Ганжунека «Хто винен у російському більшовизмі?» і «Політична автономія євреїв у Польщі, Україні і Росії» [10, арк. 19–20, 22–23]. По суті це було відкрите звернення до депутата грецького парламенту Кофінаса, який звинуватив поляків у єврейських погромах (дослівно — «поляки перерізали усіх євреїв»). Професор Ганжунек

дорікав депутатаві за необ'єктивність і за те, що інформацію щодо євреїв Кофінас узяв із упередженої французької преси. Тоді як Ганжунек користувався пресою німецькою і польською, зокрема варшавською робітничою єврейською газетою. Остання публікувала листи євреїв — арештантів мінської в'язниці з описанням жахів тюремного перебування. На думку Ганжунека, ці листи поклали початок антипольським настроям у Європі — поляків стали називати не інакше, як «варварами». Однак, стверджував Ганжунек, прізвиськ авторів тих листів у списку в'язнів насправді не виявилось. Це приводило його до висновку, що штучно загострюване єврейське питання стало однією з козирних карт у європейській політиці. Він стверджував, що антипольські публікації виходять з Центру єврейської комісії у Берліні і оприлюднюються у німецьких газетах, власниками яких є євреї — таким чином німецький уряд має вірного союзника проти Польщі.

Газета інформувала читачів, що виступ професора Ганжунека справив украй негативне враження на парламент Греції: депутати зробили заяву про те, що «грецький народ підтримує євреїв більше, ніж будь-який інший народ світу» [10, арк. 23].

Грецька газета «Valkanikos Tahydromos» у № 725 від 25 березня — 7 квітня 1920 року передрукувала з «Journal de Genève» від 8 лютого того ж року матеріал під назвою «Н ФΡΙΚΗ ΤΟΥ ΜΠΟΛΣΕΒΙΚΙΣΜΟΥ» («Жах більшовизму») про події на українських теренах, зокрема у місті Кам'янці-Подільському, де на той час перебував уряд УНР [10, арк. 56]. Отже, Україна у лютому 1920-го очима іноземця.

Автор (ім'я не зазначене) починає із зауваження, що народ Європи, читаючи у пресі коротенькі нотатки про Україну, не може собі навіть уявити увесь жах пореволюційного і повоєнного існування українців. Журналіст акцентував увагу читачів на тих сторонах життя, що вразили його найбільше: відносини між містом і селом, голод, сільськогосподарська розруха, стан освіти.

Читачі дізналися, що в Україні далеко до миру — адже там міста воюють з селами. У містах цілком зруйнована транспортна система, це зупинило розвиток торгівлі і промисловості, робітники і службовці «вийшли на дороги», тобто стали жебраками. Жителі міст не можуть платити селянам грошей за хліб. Під час червоного терору більшовики вбили у Києві 30 тисяч людей, в Одесі — 20 тисяч. Голод... Лікарні зачинені, працюють лише хірургічні відділення і морги. У Києві, Одесі, Москві і Петербурзі з'явилися велетенські цвинтарі. Автор гірко іронізує, що всі правила і революційні закони таки будуть працювати, адже незабаром їх вже нікому буде порушувати... Освіта у повному занепаді — середньої школи не існує, книжкові магазини зруйновані, бібліотеки і редакції закриті. Палива немає, тижнями діти не їдять гарячої їжі, а Одеський порт грабують — беруть усе

дерев'яне на паливо. Тиф, холеру та інші епідемії не лікують через відсутність медичних препаратів, навіть елементарного дусту. Немає світла — ніч триває взимку по 15 годин. Люди без одягу та взуття, а ціни на них жахливі: пара черевиків у Кам'янці-Подільському коштує 7–12 тис. карбованців, верхній одяг — 100 тисяч (у 1919-му — 40–50 тис.).

Автор зробив висновок, що народ негативно ставиться і до більшовиків, і до Денікіна, і до всіх, хто мав при собі зброю. Адже озброєні люди відбирали пшеницю, до того ж у них, крім зброї, нічого не було на обмін — ні палива, ні солі, ні ліків, ні взуття. Всі дуже виснажені і втомлені від нескінченної війни.

Ось такою показав Греції України журналіст із Швейцарії. Стаття закінчувалася щирим побажанням: «Нехай торжествує спокій і порядок» [10, арк. 18].

Однак загроза епідемій тифу, малярії, холери, дизентерії й дифтериту зі сходу викликала в Європі тривогу і страх. «Elefteros Typos» 1 лютого 1920 року опублікувала телеграму лондонського кореспондента «Тиф розповсюджується у Східній Європі», яка інформувала читачів про звернення С. Петлюри до Міністра громадських робіт Польщі по допомогу. Петлюра змалював украї тяжке становище — майже вся його армія хвора. На жаль, міністр не мав можливості допомогти, оскільки епідемія почала поширюватися вже й у Польщі, де зареєстрували 5 тисяч випадків. Це свідчило про реальну загрозу для всієї Європи [10, арк. 40]. Тему продовжувала газета «Embros» інформацією про те, що у Пірейському порту видано циркуляр про сувору заборону капітанам кораблів приймати на борт підданих Росії — з метою запобігання епідемій [10, арк. 40].

Газета «Acropolis» від 25 січня — 7 лютого 1920 року була в сполах у статті «Епідемії в Україні». Посилаючись на празький часопис «Tzeske Slovo» («Чеське слово»), де була опублікована телеграма Міністерства праці України про величезну кількість хворих чумою і малярією, «Acropolis» застерігав: уся Європа під загрозою! [10, арк. 38].

В архіві дипломатичної місії збереглася низка документів про роль українських жінок у справі інформування світової громадськості про жахливий медично-санітарний стан на Україні у 1919 — на початку 1920 року та намагання організувати допомогу Україні з Європи. Так, у часописі «Elefteros Typos» від 8/21 грудня 1919 року була опублікована відозва до жінок усіх народів із закликом звернутися до своїх урядів і вимагати скасування жорсткої заборони на надання Україні ліків і медичного матеріалу [10, арк. 97].

Певний резонанс викликало і Звернення Українського жіночого комітету під красномовною назвою: «До матерів, жінок, дочок усіх народів, яким не чуже терпіння, із гарячим зазивом про надання по-

мочі прибитій цим страшним горем країні» [12, арк. 6]. Наводилася жахлива статистика з видання члена Інтернаціонального Червоного Хреста майора Ледерея: в жовтні 1919 року 30% української армії була хворою на плямистий тиф, а 90% — поворотний. У Подільській губернії з 4 мільйонами мешканців у жовтні захворіло на тиф 140 тисяч [12, арк. 6]. У Галичині епідемія поширювалася нечуваними темпами. З 1 листопада до 6 грудня 1919 року урядом було зареєстровано 22 583 випадків тифу. Таке вкрай тяжке становище склалося через те, що Україна, а особливо західна її частина, була весь час тереном війни, де переміщувалися марші чужих і союзних військ з численними реквізіціями. Табори інтернованих польською владою цивільних і військовополонених українців стали жахливими розсадниками епідемічних недугів. Один лікар припадав на 20–30 тисяч мешканців, не було ліків, одягу, предметів щоденного вжитку. Комітет привертав увагу світу до того факту, що «цілий край є одним великим побоєвищем, по якому блукають сотні бездомних калік і осиротілих...» [12, арк. 7]. Звернення українок дійшло до жінок Греції через дипломатичну місію та публікацію у грецьких часописах [4, арк. 236–237а].

Тим часом питання майбутнього України і можливі політичні сценарії на сході продовжували залишатися у фокусі уваги афінської преси.

«Politia» 17 лютого — 1 березня 1920 року розмістила інформацію під назвою «Альянс хоче визнати Україну. А чого хоче Ленін?» [10, арк. 14, 18]. Мова йшла про те, що Англія і Італія не заперечували, щоб більшовицький уряд визнав Українську Республіку, але Ленін бачить Україну виключно у складі Росії. Тему продовжувала «Le Messanger d'Athènes»: газета інформувала 19 лютого — 3 березня 1920 року своїх читачів про політику більшовиків в Україні у руслі імперіалістичної політики царату у статті під красномовною назвою «Les Bolcheviks Continueurs De L'Imperialisme Tsariste» («Більшовики — продовжувачі царського імперіалізму») [10, арк. 12].

Серед численних драматичних новин і стислих інформацій особливе місце займають матеріали гострих дискусій щодо України, які час від часу зав'язувалися на сторінках грецьких газет. 2 (15) лютого 1920 року в афінській газеті «Politia» з'явилася стаття під назвою «Більшовизм, Схід і Еллінізм» [10, арк. 47–48 зв., 58]. Автор, Іон Драгуміс, був професійним дипломатом, випускником юридичного факультету Афінського університету, сином Міністра закордонних справ Стефаноса Драгуміса, онуком грецького революціонера і члена товариства «Філікі Етерія». Працював у Міністерстві закордонних справ, у 1901 році — консулом Греції в Італії і Швейцарії, в 1902 — віце-консулом і м. Бітола (Македонія). У 1907 році він перебував у Константинополі і разом з греками — членами парламенту Туреччини

видавав журнал «Політичний огляд». У 1910–1912 роках брав участь у Балканських війнах і був удостоєний честі підняти грецький прапор над звільненими Салоніками. На початку Першої світової війни І. Драгуміса було призначено послом Греції в Росії і він перебував у Санкт-Петербурзі. У 1915 році вийшов у відставку, але не полишав участі у політичному житті країни. Він не підтримував Е. Венізелоса і гостро критикував його діяльність на посаді Прем'єр-міністра. У 1920 році у столичному грецькому часописі «Kathimerini» вийшла одна з антивенізелівських статей, яка коштувала йому життя: 31 липня 1920 року він був заарештований та розстріляний у військових казармах району Абеелокіпі. Незадовго до трагічного кінця Драгуміс намагався розібратися у причинах успіхів більшовиків на теренах колишньої Російської імперії та перипетіях міжнародної дипломатії.

Він писав, що режим, утворений в Росії диктатурою селян і робітників, «завівся» нині і в тих областях, які раніше контролювали білі армії Юденича, Денікіна і Колчака. Зазначав, що у змаганнях між червоними і білими перемогла не так Червона армія, як більшовицька ідея. Держави Антанти зрозуміли, що їхні дворічні зусилля перемогти радянську Росію неоголошеною війною не зламали завзяття російських селян і робітників. Намагання західних держав локалізувати більшовизм і замкнути його в залізне коло «підняттям сусідніх країн на війну проти радянської Росії» або ж утворити «санітарний кордон» навколо революційної держави не справилися перед цупким завзяттям революціонерів... [10, арк. 48]. Отже, Драгуміс зробив висновок, що перемога більшовизму сталася не через військову силу рад, а в результаті сили ідеології більшовизму.

На цю статтю відгукнувся секретар української місії П. Ламбріонідіс на сторінках «Elefteros Typos» у дописі «Загроза більшовизму?» [10, арк. 66–70], де автор зазначав насамперед, що для росіян ця ідеологія є тотожною ідеології націоналізму і що Драгуміс не розуміє суті принципів більшовизму, демонструє свою елементарну необізнаність щодо воєнних подій в Україні. Ламбріонідіс запропонував грецькому читачеві своє бачення ситуації.

Він вважав, що більшовики перемогли білих виключно тому, що мали перевагу в умінні воювати. Ні Колчак, ні Юденич не могли отримати перемогу через нечисленність своїх військ у порівнянні з червоними.

Висновки автора зводилися до того, що: перемога більшовиків була не воєнною, а перемогою їхніх принципів. Але ж чим, як не українським фактором можна пояснити те, що Денікін дійшов аж до Києва, а потім так швидко впав? Також помилково вважати, що Антанта палко підтримувала антибільшовицькі сили. Навпаки, через Антанту українська нація змушена була піти на найстрашніші поневіряння.

Український народ добився того, що завадив плану більшовиків — вимотав Червону армію так, що вона ледве не загинула.

Підбиваючи підсумки дискусії з Драгумісом, Ламбріонідіс звернув увагу грецької громадськості на те, що серед пригноблених націй Московії перше місце займає саме Україна і після розгрому Денікіна тільки Україна залишається нескореною на bastіонах боротьби з більшовиками. Представник української місії закінчив гострим запитанням, адресованим прогресивній громадськості світу: з того моменту, коли були визволені народи Туреччини і колишньої імперії Габсбургів, а право Польщі на незалежне життя було визнане усім світом, — чи можна сподіватися, щоб і до українців поставитися так само справедливо?

Для інформування грецької громадськості М. Левицький підготував статтю французькою і грецькою мовами під назвою «Останній акт української трагедії». Варто навести основні положення статті для розуміння всього комплексу жахливих внутрішніх і зовнішніх обставин існування України у той час [4, арк. 225–229]. Ось погляд українського політика і патріота, який бачив увесь трагізм ситуації і продовжував відстоювати ідею незалежності силою пера.

Автор зазначив, що Україна вступає в новий акт своєї кривавої трагедії. «Добровольча» армія Денікіна розбита і розпорошена, з одного боку, повстанцями з українських селян і населення Кубані та Кавказу, з іншого — новим наступом Червоної армії радянської Росії. Енергія підтримка авантюри генерала Денікіна, останнього з борців за реставрацію старого ладу «єдиної неділимой» Росії, з боку держав Антанти закінчилася поразкою. Цю невдачу передбачала і пророкувала справжня демократія Європи, непідкуплена преса, про неї попереджали Мирову конференцію у своїх численних нотах і протестах представники народів колишньої Російської імперії, що з героїзмом обороняли свою свободу і незалежність.

Однак бажаного миру на сході Європи так і не досягнуто. Проголошений принцип Вільсона щодо права народів на самовизначення так і не було реалізовано щодо України. Фатальною помилкою Левицький вважав рішення великих країн розірвати живе тіло українського народу і віддати Східну Галичину «Великій Польщі». Україна поділена всупереч усім принципам демократії, обезкровлена і зруйнована вже шостим для неї роком війни. Вмираючи від хвороб через «санітарну» блокаду, вона позбулася свого найгіршого ворога — реакційного московського імперіалізму, але постала перед іншим ворогом — більшовицьким московським імперіалізмом.

Чи буде цей акт для неї останнім у цій кривавій трагедії? Попри жахливу реальність, на це питання український дипломат відповів усе ж таки з надією: «Минуть два люті місяці зими і перед початком польових робіт український мужик під приводом свого улюбленого

ідеолога Петлюри змете нав'язану йому насильно диктатуру пролетаріату; йому вже не буде стояти впоперек дороги Денікін з його танками і аніонами, а можливо що допоможуть йому кавказці, Кубань, Білорусь, Литва, які так само, як і він, хочуть жити вільно, нарівні з іншими народами світу...» [4, арк. 225–229].

Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції завершила свою діяльність наприкінці 1920 року у зв'язку з поразкою Директорії. Упродовж двох років їй довелося діяти в умовах міжнародної ізоляції України, складної внутрішньої ситуації в Греції, активної протидії політичних опонентів та відсутності належного фінансування. Однак патріотизм та відповідальність керівників місії дозволили досягти певних позитивних результатів. Серед різноманітних напрямів їхньої діяльності слід відзначити налагодження контактів у Греції з представниками політичних партій, релігійних, наукових та культурних установ, дипломатичними органами інших країн, співпрацю з жіночими організаціями та Червоним Хрестом, надання допомоги біженцям, вивчення перспектив економічних та культурних зв'язків між двома країнами та ін. Але особливо важливим, власне, пріоритетним напрямом у справі донесення світові правди про Українську Народну Республіку стала інформаційна робота місії. Підготовка і розповсюдження Ф. Матушевським «Меморандуму, поданого Еллінському Королівському урядові Надзвичайною Дипломатичною Місією Української демократичної республіки», організація власного прес-бюро і видання «Греко-Українського Вісника», вивчення особливостей місцевої преси, активна участь українських дипломатів у політичних дискусіях на сторінках грецьких часописів стали однією з яскравих сторінок діяльності місії. Завдяки цьому грецька громадськість почала краще розуміти події на сході та місце УНР у міжнародній спільноті. Про це свідчать численні публікації у грецькій пресі та засобах масової інформації інших країн, що мали обіг в Афінах. Загалом органи іноземної преси, незалежно від партійних і політичних уподобань, демонстрували пильну увагу до долі України. Вони систематично висвітлювали й аналізували перебіг подій на теренах нашої країни, розстановку класових сил, позиції політиків тощо. Українські дипломати використовували сторінки часописів для висвітлення цілей національно-визвольних змагань, внутрішньої і зовнішньої політики УНР, позиції українських лідерів, дискусій з опонентами. Співпраця із засобами масової інформації була чи не найсильнішою стороною діяльності дипломатичної місії УНР у Греції, і саме цей напрямок її роботи можна вважати найбільш успішним. Архів місії, зокрема зібрання газетних публікацій афінських часописів, є важливим історичним джерелом з історії національно-визвольних змагань періоду Директорії УНР.

1. ЦДАВО України (м. Київ). — Ф. 4441 (Надзвичайна Дипломатична місія Української Народної Республіки в Греції. 1919–1920 рр.). — Оп. 1. — Спр. 29 (Щоденник голови місії Ф. Матушевського, листування його з сином Юрієм Матушевським. 20 січня 1919 р. — 19 квітня 1920 р.). — 119 арк.
2. Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1918–1924 рр.): документи і матеріали / упоряд. док.: Андрієвська Л.В. [та ін.]; редкол.: К.І. Грищенко (голова) [та ін.]. — К.: Вид-во гуманіт. л-ри, 2010. — С. 346–347.
3. Даниленко В., Миронець Н. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919–1920 рр.). — Кам'янець-Подільський, 2006. — С. 94–106.
4. ЦДАВО України (м. Київ). — Ф. 4441 (Надзвичайна Дипломатична місія Української Народної Республіки в Греції. 1919–1920 рр.). — Оп. 1. — Спр. 4 (Циркуляр, ноти, відозви, розпорядження, бюлетені МЗС, посольств і дипломатичних місій за кордоном про стратегічне, політичне і внутрішнє становище на Україні, відгуки на це української закордонної преси; про протест до Радянського уряду, який виступив від імені України з мирними пропозиціями, листування з МЗС, посольствами про їх діяльність, протоколи засідань Карлсбадської наради тощо. 25 вересня 1919 р. — 14 липня 1920 р.). — 247 арк.
5. Там само. — Спр. 9 (Листування з МЗС, НДМ УНР про відношення Англії, Франції і Америки та інших держав до УНР, про внутрішнє становище в Греції, план міроприємств Міністерства здоров'я і опікування, про медично-санітарне становище на Україні. 15 лютого — 29 вересня 1920 р.). — 90 арк.
6. Там само. — Спр. 7 (Листи Петлюри, Мазепи, Левицького до послів та місій УНР про посилення їх діяльності на користь УНР, про початок формування військ УНР на території Польщі, Румунії, і початок їх дій на Україні. Доповідь військового радника Паризької делегації УНР, промова французького депутата в парламенті про визначення самостійної України. 26 березня 1919 р. — 15 червня 1920 р.). — 65 арк.
7. Там само. — Спр. 8 (Листування з МЗС про діяльність місії, призначення і переміщення працівників місії, виплату утримання, фінансовий стан місії і питання про її існування, смерть голови місії Матушевського тощо. Січень–грудень 1919 р.). — 310 арк. Назви деяких грецьких газет у статті подаються так, як це зазначено в документах — в англійській і українській транслітерації з перекладом на українську мову.
8. Там само. — Спр. 2 (Книга наказів місії. 20 січня 1919 — 23 квітня 1920 р.). — 13 арк.
9. Там само. — Спр. 10 (Повідомлення газети «Патріс» про з'їзд духовенства в Афінах, смерть голови місії в Греції Матушевського. Листування з головою місії УНР в Римі з фінансових питань, МЗС про загублений дипломатичний паспорт членом місії Гриневичем. 1 січня–19 квітня 1920 р.). — 113 арк.
10. Там само. — Спр. 11 (Статті, повідомлення та вирізки статей з грецької преси про становище на Україні. 1919–1920 рр.). — 111 арк.
11. Залесский К.А. Кто был кто в первой мировой войне. Биографический энциклопедический словарь. — Москва, 2003.
12. ЦДАВО України (м. Київ). — Ф. 4441. — Оп. 1. — Спр. 5 (Ноти, відозви, розпорядження, інформації МЗС, посольств, дипломатичних місій УНР за кордоном про стратегічне і політичне становище на Україні й листування з ними з цього приводу. 13 січня 1920 р. — 16 березня 1920 р.). — 203 арк.